

19. YÜZYILDA BÖLGESEL HAKİMİYET MÜCADELELERİNİN ULUSLARARASI SİSTEME ETKİSİ

Serdar ÇUKUR

Doktora Öğrencisi

Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

serdarcuku5@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-13940934>

DOI: 10.31834/ortadoguvegoc.1431582

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 6 Şubat / 6 February 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 29 Mayıs / 29 May 2024

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub Season: Haziran / June

Atıf / Cite: Çukur, S. (2024). 19. Yüzyılda Bölgesel Hakimiyet Mücadelelerinin Uluslararası Sisteme Etkisi. *Ortadoğu ve Göç*, 14(1). ss. 95-123.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and checked via a plagiarism detector.

Öz

Bu çalışmanın amacı, 19.yüzyılda devletlerin Ortadoğu'da nüfuz edinme girişimlerinin uluslararası sistemi nasıl etkilediği üzerinde durmaktadır. Bu çalışmanın temel savı, 19.yüzyılın büyük güçleri olarak adlandırılan İngiltere, Fransa ve Rus Çarlığı gibi devletlerin dış politikalarında Ortadoğu bölgesi önemli bir yer tutmuş olmasıdır. Bu perspektif temelinde bilimsel çalışmaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan bu çalışmada bazı sonuçlara ulaşılmıştır: 1. Uluslararası sistemin doğuşu, 17.yüzyılda gerçekleşmiştir. 2. 19.yüzyılda devletler arasında yaşanan rekabette Ortadoğu'da hâkimiyet elde etme mücadelesi etkili olmuştur ve bu rekabet aynı zamanda, uluslararası sisteminde etkilenmesine de sebep olmuştur. Tüm bu sonuçlar özelinde çalışma iki bölüm üzerine inşa edilmiştir. Birinci bölümde, modern uluslararası sistemin doğmasına ve gelişmesi üzerinden açıklamalara yer verilecektir. Son bölümde ise 19.yüzyılda devletlerin dış politikalarında yapmış oldukları Ortadoğu özelinde adımların uluslararası sistemdeki yerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Çatışmalar, Ortadoğu, Siyasi Tarih, Uluslararası Sistem.

THE EFFECT OF REGIONAL DOMINATION STRUGGLES ON THE INTERNATIONAL SYSTEM IN THE 19TH CENTURY

Abstract

This study analyzes how states' attempts to gain influence in the Middle East in the 19th century affected the international system. The main argument of this study is that the Middle East region had an essential place in the foreign policies of states such as Britain, France, and the Russian Tsardom, the great powers of the 19th century. Based on this perspective, some conclusions have been reached in this study, created by bringing together scientific studies: 1. The birth of the international system took place in the 17th century. 2. The struggle for dominance in the Middle East influenced the competition between states in the 19th century, which also affected the international system. In the light of all these results, the study is built on two parts. The first part will explain the birth and development of the modern international system. In the last part, the place of the Middle East-specific steps taken by the states in their foreign policies in the 19th century in the international system will be discussed.

Keywords: Regional Conflicts, Middle East, Political History, International System.

Giriş

Geniş anlamda Ortadoğu, batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca, İran, Afganistan, Pakistan'ın da dâhil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan ve Arap Yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin gibi devletleri çevreleyen bir alandır. Dar anlamda Ortadoğu ise batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğuda Umman Körfezi'ne, güneyde Aden Körfezi ve Yemen'i içine alan bir alandır. Bu tanımlamaların ortak noktası ise Ortadoğu denildiği vakit daha çok Müslümanların ve Türk, Fars ve Arap gibi etnik grupların yoğun olarak yaşadığı bölgeler tarif edilmesidir. Ayrıca bu bölgede Musevilik ve Hıristiyanlık gibi dinlerin ve de Kürt ve Yahudi gibi etnik grupların olduğunu belirtmek gerekmektedir (Arı, 2012, s.21).

Çok eski çağlardan beri Ortadoğu bölgesi dünyanın önemli bölgelerinden bir tanesi olarak görülmüştür. Bölge birçok medeniyetin doğuşuna ev sahipliği yapmıştır. Öyle ki, bulunduğu konum itibariyle dünyanın kalbi olarak tanımlayabileceğimiz bölge, stratejik, ekonomik ve dini gibi unsurlar özelinde önem taşımaktadır. Ayrıca bölgenin sahibi

olduğu bu unsurlar düşünöldüğünde geçmişten günümüze kadar ekonomik, siyasi, birçok devletin egemen olma mücadelesine tanıklık ettiği görölmüştür. Özellikle 19.yüzyılın sonlarına doğru petrolün ve beraberinde doğal gazın önem kazanması ile bölgede ham madde noktasında önemli kaynakların bulunması devletlerin bölgeye ilişkin egemen olma arzularını daha da artırmıştır (Yılmaz, 2016).

Bu çalışma iki bölüm halinde kurgulanmıştır: “Uluslararası Sistemin Doğuşu” ve “19.Yüzyılda Uluslararası Sistem ve Ortadoğu”. “Uluslararası Sistemin Doğuşu” adlı birinci bölüm, sistem kavramının tanımı, kaç çeşit sistem olduğu ve modern uluslararası sistemin ortaya çıkmasına ve gelişmesine etki eden olaylara şeklinde sıralanan bir anlayış üzerinden değerlendirmelere yer verilecektir. “19.Yüzyılda Uluslararası Sistem ve Ortadoğu” başlıklı ikinci veya son bölümde ise 19.yüzyılda devletlerin dış politikalarında yapmış oldukları Ortadoğu özelinde adımların uluslararası sistemdeki yerine değinilecektir.

Uluslararası Sistemin Doğuşu

Sistem teriminin açıklanması konusunda çeşitli tanımlar yapılmaktadır. Bunlardan birincisi, Türk Dil Kurumu tarafından sistem, i) düzen, ii) bir sonuç elde etmeye yarayan yöntemler düzeni, iii) yol, yöntem, iv) bir aracı oluşturan düzen, düzenek,

tertibat, v) model, tip ve vi) dizge şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, tarih yok). İkincisi, Morton A. Kaplan'a göre sistem, *“kendilerine özgü tanımlanabilen davranışsal düzenlilikler ile dış çerçeveden ayrılan ve aralarında ilişkiler bulunan değişkenler dizi”* açıklaması üzerinden ifade edilmiştir (Kaplan, 1957, s.4). Üçüncüsü ise sistem, *“her bir parçası bütün özelliklerini az çok yansıtan ve parçalar arasında ortak özellikleri bulunan bir yapıdır”* şeklinde tanımlanmıştır (Young, 1995, s.197). Sonuncusu sistem, genel olarak, *“çeşitli şekillerde birbiriyle doğrudan ya da dolaylı kurulmuş ilişkiler ağı içerisinde bulunan parçaların oluşturduğu bir bütündür”* (Buckley,1998).

Sistem kavramının açıklanması noktasında yapılan çeşitli açıklamaların yanı sıra, üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise modern uluslararası sistemin tarihsel gelişimidir. Modern uluslararası sistem, 17.yüzyıldan sonra ortaya çıkmış ve çeşitli evreler neticesinde gelişim göstermiştir. Bu gelişim sürecinde büyük güçleri olarak tabir edilen devletlerin pozisyonları etkili olmuştur. Bu gelişim süreci ise beraberinde, güç dengesi sistemi, çok kutuplu sistem, iki kutuplu sistem ve tek kutuplu sistem şeklinde sıralanabilen çeşitli sistemlerin ortaya çıkmasına imkân tanımıştır (Ateş, 2014, ss. 285-293).

Tarihsel olarak irdelendiğinde, Avrupalı devletlerin yükselişi 16.yüzyılda başlamıştır. Bu dönemde, Avrupalı devletler arasında din savaşlarının yaşandığı gözlenmiştir. Ayrıca bu

dönemde, Portekiz'in ve İspanya'nın okyanuslara açılmaları, denizlerde üstün konuma ulaşmalarına fırsat sağlamıştır. Öte yandan bu sahada iki devletin kurmuş olduğu üstünlüğün etkisinin karalarda da yaşandığı görülmüştür. Bu etki beraberinde, iki devletin Aden, Hürmüz Boğazı ve Doğu Afrika gibi çeşitli bölgelerde sömürge alanları oluşturmalarına olanak sağlamıştır. İki devletin kurmuş olduğu bu hâkimiyet 17.yüzyıla kadar sürmüştür. 17.yüzyılda ise bu devletlerin kurmuş oldukları üstünlük Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi devletler tarafından ele geçirilmiştir (Sander, 2003, ss. 88-93). Bu dönemin en önemli kırılma anı ise 1618-1648 yılları arasında Avrupa'da yaşanmış olan Otuz Yıl Savaşlarıdır. Savaş sonrasında günümüzde de modern devletlerin ortaya çıkışını resmeden ve içerisinde birçok antlaşmayı barındıran 1648Westphalia Barış Antlaşmaları imzalanmıştır. Bu dönemden sonra dönemin Avrupalı devletleri arasında İspanya Veraset savaşları gibi Avrupa'da ve Amerika'da bağımsızlık mücadelesi noktasında İngiltere ve Fransa gibi büyük sömürge devletleri arasında çatışmaların yaşandığı görülmüştür. Özetle, 16.yüzyılın ikinci yarısında, yani 1555 Augusburg Barışı'ndan 1648 Westphalia Barışına, Karlofça Antlaşmasından Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na kadarki gelişmelerin mevcut uluslararası sistemi etkileyecek 1789 tarihli Fransız Devrimi'nin yaşanmasına temel oluşturmuştur. Avrupa'nın en güçlü

monarşilerinden birisi olan Fransa monarşisinin yıkılması kıta Avrupası'ndaki diğer devletlerin de Fransa'ya karşı harekete geçmesine neden olmuştur. Bu gelişme, sonrasında Fransa'nın kendi içerisinde yaşamış olduğu sorunları bir kenara bırakıp, ülkeye karşı diğer devletlerin saldırılarında birlik olmayı ve hatta bazılarına göre bu rejim ihracına dönüşecektir (Özdal, 2018, ss. 283-340, 341-383).

Sonuç olarak, sistem kavramının açıklanması hususunda çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu tanımların ortaya çıkmasına imkân sağlayan tarihsel gelişim sürecinin ise 17.yüzyıla kadar uzandığı gözlenmiştir: Modern Uluslararası sistem. Bu sistemin gelişim serüveninde ise özellikle 16.yüzyıldan Fransız İhtilaline kadarki dönem içerisindeki olayları uluslararası sistemini etkileyen gelişmelerdir. Sonraki bölümde ise 19.yüzyılda Ortadoğu'nun uluslararası sisteme üzerinde etkisi ele alınacaktır.

19.Yüzyılda Uluslararası Sistem ve Ortadoğu

1796'da Napolyon komutanlığındaki küçük ordusu ise İtalya'nın Kuzey ve Orta bölgelerini ele geçirmiştir. Sonrasında da zaferlerine yenisini ekleyen Napolyon'un, Viyana'ya doğru ilerlediği gözlenmiştir. Bu ilerleme sonucunda, 18 Ekim 1797'de Fransa ile Avusturya arasında Campo Formio Antlaşması imzalanmıştır (Grossman, tarih yok, The Treaty of Campo Formio). Bu antlaşma ile Kuzey İtalya, Yedi Ada ve Dalmaçya

kıyılarında toprak ele geçirmeyi başaran Fransa'nın Osmanlı Devleti arasında kara bağlantısı üzerinden komşu olma fırsatı elde etmiştir (Uçarol, 1995, s.75). Ayrıca bu antlaşma, Napolyon'un Fransa'daki askeri ve siyasi itibarını da olumlu etki etmiştir (Özdal, 2018, s. 361). Bu etki, Napolyon'un yönünü İngiltere'ye doğru çevirmesine neden olacaktır. Çünkü Napolyon, İngiltere'yi yenebilmenin denizlerde üstünlük kurmakla mümkün olacağı fikrine sahipti. Bu temelde, Napolyon'a göre bunun sağlanması için de İngiltere'nin can damarı olarak tarif edilen Hindistan ticaret yolunun ele geçirilmesi gerekmektedir (Durant, 1975, s.108-114). Bu noktada ise Napolyon'a göre Osmanlı Devleti toprağı olan Mısır'ın çok önemli bir yeri vardı. Öyle ki, Mısır'ın denetim altına tutulması İngiltere'nin ekonomisine büyük bir darbe indirilmesine manasına geliyordu. Bu manada Napolyon, düşüncesini hayata geçirmek adına sırasıyla Malta'yı, sonra 2 Temmuz 1798'de İskenderiye'yi (Ateş, 2007, s.134) ve 21 Temmuz 1798'de ise Memlûkleri Ehramlar Savaşı'nda yenerek Kahire'ye girmiştir (Armaoğlu, 1997, s.56). Napolyon'un bu işgali sonrasında, dış politikada denge politikası izlemekte olan Osmanlı Devleti'nin 1798'de İngiltere ile 1799'da da Rus Çarlığı ile ittifak yapmasına imkân sağlamıştır. Bu ittifak ile iki devletin Osmanlı Devleti'ne sağlamış olduğu destek ve Cezzar Ahmet Paşa'nın Akka'da yapmış olduğu başarılı savunma sonrasında,

25 Mayıs 1799’da Napolyon ilk yenilgisini almıştır (Özdal, 2018, s.361).

Mısır yenilgisi sonrasında Fransa’ya dönen Napolyon, Fransa’daki yönetime yapmış olduğu darbe sonrasında yönetimi ele geçirmiştir. Napolyon’un 4 Ağustos 1802’de yaşam boyu konsül olarak seçildiği ve sonrasında ise bunun ile yetinmeyen Napolyon’un 1804’te Fransa’da imparator olarak ilan ettiği görülmüştür (Mark, 2023).

1805’te Avusturya’yı ve 1806’da ise Prusya’yı saf dışı bırakan Napolyon’un yeni hedefinde ise iki devlet vardı: İngiltere ve Rus Çarlığı. Trafalgar’da donanmasını yitiren Napolyon (Britannica, 2024), 21 Aralık 1806 tarihinde İngiliz ticareti baltalamak için “Kıta Ablukası” ilan etmiştir. Bu abluka ile Napolyon, Fransız limanlarına giren İngiliz mallarının Avrupa’ya girişinin yasaklanmasının yanında, gerektiğinde İngiliz gemilerine el konulmasını da planlamaktaydı. Ayrıca, 1807’de Rus Çarlığı ile Fransa arasında imzalanan Tilsit Antlaşması Rus Çarlığının Fransa tarafından ilan edilen ablukaya dâhil olduğunu göstermekteydi (Britannica, tarih yok, Treaties of Tilsit). Sonrasında ise bu iki devlet arasında imzalanan Erfurt Antlaşması ile İngiltere “ortak düşman ve kıta’nın düşmanı” ilan edilmiştir (Napoleon-series.org, tarih yok, The Erfurt Convention). İngiltere, Napolyon önderliğindeki Fransa’nın uyguladığı kıta ablukasına karşılık 1807’de deniz ablukasını

uygulamıştır. Bu abluka ile İngiltere, Fransızların ve müttefiklerinin mallarına ve gemilerine el koymayı planlanmıştır. Bu sayede İngiltere, Fransa'yı Avrupa'ya hapsedmek istemiştir. Ayrıca İngiltere, Rusların sıcak denizlere inme politikasının iki yolu olan “i) İstanbul ve Türk Boğazlarını ele geçirmek ve ii) Orta Asya'yı ele geçirerek Hindistan'a” ulaşma girişimine (Uçarol, 1995, ss.25-27) karşılık 1809'da İran ve Afganistan ile bazı antlaşmalar imzalayarak kuzeyden Hindistan'ın karşılaşılabileceği Rus tehlikesinin önüne geçmeye çalışmıştır (Özdal, 2018, s. 393).

İngiltere ile İran arasında 1809'da imzalanan antlaşmadan sonra, Rus Çarlığı ile İran arasında savaş patlak vermiştir. Ancak bu savaşta İngiltere, İran'a vermiş olduğu destek ile İran'ın askeri birliklerinin savaşta başarılı olmasını sağlamış olmasına rağmen, savaşın İran lehine sonuçlanmadığı görülmüştür. Bu gelişme sonrasında 1812'de İngiltere ile Rus Çarlığı arasında yapılan anlaşma ile iki tarafın da subaylarını çekmesi ve 1813'te İngiltere'nin arabuluculuk yapması sonrasında Rus Çarlığı ile İran arasında Gülistan Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Rus Çarlığı'nın sağladığı avantajlar sonrasında (Doğan ve Erdoğan,2017, ss.843-844) İngiltere ile Rus Çarlığı arasında 1907 yılına kadar sürecek olan Büyük Oyun diye tanımlanan emperyalist bir mücadele başlamıştır (Karaca,2018, s.392). İngiltere, bunun önüne geçilmesi adına 1814'te İran ile “Dostluk

ve İşbirliği Antlaşması” imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre; kendi toprakları üzerinden herhangi bir Avrupa Ordusunun, bazı yardımlar karşılığında, Hindistan’a karşı sefer yapılmasına İran tarafından müsaade edilmeyeceği hükmü ile Hindistan üzerindeki Rus tehdidi engellenmeye çalışılmıştır. İngiltere’nin Rusların Hindistan’a ulaşmasını engellenmek adına önemsediği diğer bir bölge ise Afganistan’dır. Çünkü Afganistan, İngiltere (kast edilen Hindistan) ile Rus Çarlığı arasında tampon bölge olma özelliğine sahiptir (Şeyhanlıoğlu, 2008, ss.64-65).

1814’te Napolyon önderliğindeki Fransa’nın yeniden kıta Avrupası’nda ve denizaşırı topraklarda fetihlere girişmesi, Fransa’ya karşı Avrupa’nın güçlü monarşilerinin, yani İngiltere, Rus Çarlığı, Avusturya ve Prusya gibi devletlerin *müttefik cephesini* oluşturmalarını sağlamıştır. Bu devletler, 1 Mart 1814’te günümüzde Fransa toprakları içerisinde olan Chaoumount’ta bir antlaşma imzalamışlardır: Chaoumount Antlaşması. Bu antlaşma ile Avrupa uyumunun başlaması noktasında adım atıldığı görülmüştür (Napoleon.org, tarih yok). Bu adımın somut örneği ise Ekim 1815’te İngiltere, Rus Çarlığı, Prusya, Avusturya, İspanya, Portekiz, İsveç ve diğer yedi devlet ve otuz altı Alman Prensliğinin de devletler katıldığı Viyana Kongresidir. Viyana Kongresi veya Avrupa Uyumunu şeklinde adlandırılacak olan bu girişimin temel gayesi, Avrupa’da tek bir egemen gücün hakim olmasının veya

Avrupa'da herhangi bir devletin aşırı güçlenmesinin önüne geçebilmektedir Karaca, 2018, ss. 383-387). Bu temelde, 9 Haziran 1815'te ise bu devletler tarafından "Viyana Kongresi Kararları" imzalanmıştır (Uçarol, 1995, ss.37-38):

- i) *Fransa'nın, ele geçirmiş olduğu yerlerin hepsi elinden geri alınacaktı.*
- ii) *Saksonya Krallığı, topraklarının bir kısmını Varşova Büyük Dukalığına verecekti.*
- iii) *İngiltere; Malta'yı, İyon Adalarını, Hollanda'ya ait Cape Coloni'yi, Seylân Adasını, Honduras, Güyan ve Trinidat adalarını ayrıca, Danimarka'dan Heligoland'ı alacaktı.*
- iv) *Rusya; İsveç'den almış olduğu Finlandiya ile, Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı Basarabya'yı koruyacaktı. Ayrıca Varşova Büyük Dukalığı'nın önemli bir kısmını alacaktı.*
- v) *Avusturya; Doğu Galiçya'yı, Lombardiya ve Venedik'i alacaktı,*
- vi) *Prusya; Varşova Büyük Dukalığı'na daha önce vermiş olduğu Pozen bölgesini, Saksonya'nın ve Ren nehrinin batı kıyılarından Vestefalya'nın bir kısmını, topraklarına katacaktı. Belçika ve Hollanda birleştirilecek ve Niederland devleti kurulacaktı.*

vii) *Almanya'da; Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu devletlerinin birçoğu ve Napolyon'un 1806'da kurmuş olduğu Ren Konfederasyonu kaldırılacak; yerine 38 devletten meydana gelen Germen Konfederasyonu kurulacaktı. Konfederasyon'un merkezi Frankfurt'ta bulunacak ve bir Diyet Meclisi tarafından yönetilecekti. Meclisin başkanlığını da Avusturya temsilcisi yapacaktı.*

viii) *İtalya'da; Napoli'de eski haneden (İspanyol Bourbon) tekrar başa geçecek ve Sicilya'yı alacaktı. Nice, Savoie, Cenova, Piemonte Krallığına verilecekti. Ayrıca Modena, Toskana, Parma dukalıklarının başına, Avusturya hanedanına mensup kişiler getirilecekti. Papalık devleti yeniden kurulacaktı.*

ix) *İsveç; Rusya'ya verdiği Finlandiya'ya karşılık, Danimarka'dan Norveç'i alacaktı.*

x) *İsviçre; 22 kantondan meydana gelen bağımsız ve sürekli tarafsız bir devlet haline getirilecekti.*

xi) *Esir ticareti kaldırılacak ve bunun izlenmesi, öneri sahibi olan İngiltere'ye verilecekti.*

xii) *Kongreye katılan devletlerin ülkeleri arasında sınır teşkil eden veya bu ülkeleri boydan boya aşan, yani uluslararası nitelikteki nehirler de, ticaret amacı ile yapılacak ulaşım serbest olacaktı.*

Avrupa'nın monarşilerinin Viyana Kongresi ile başarı sağlaması eski rejime dönüş resmi olmuştur. Başka bir ifadeyle, 1815 Viyana Kongresi ile Avrupa diplomasisinde hanedanlar yeniden belirleyici olmuştur. Viyana Kongresi ile ortaya çıkan düzen İngiltere ile Rus Çarlığı arasında 20.yüzyılın başlarına kadar yaşanacak olan Büyük Oyun temelinde zayıflamıştır. Ancak, Viyana Kongresi ile 17. ve 18.yüzyıllarda yalnızca savaşan taraflar arasında yaşanan barış süreçlerinin aksine barışın kalıcılığı amaçlanmıştır. Ayrıca bu Kongre ile uluslararası sistemin yeniden Avrupa merkezli olması ve güç dengesi sisteminin etkinliğinin ne kadar tesirli olduğu görülmüştür (Özdal ve Jane, 2014, s. 230). Tüm bunların yanında, Viyana Kongresi'nin zayıf yanlarından bir tanesi ise Doğu Sorunu veya Şark Meselesidir. Şark Meselesi, Osmanlı İmparatorluğunun uluslararası sistemdeki büyük güçler tarafından var olan güç dengesinin bozulmamasını önceleyen i) *Osmanlı İmparatorluğunun ilerlemesini durdurmak*, ii) *Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'daki topraklarını paylaşmak* ve iii) *Osmanlı İmparatorluğunun tüm topraklarının paylaşılması* gibi maddeleri içeren bir meseledir (Karaca,2018, s.393).

1815 Avrupa Uyumunun 1830 Devrimlerinden etkilendiği görülmüştür. 1760-1830 yılları arasında yaşanan Birinci Sanayi Devriminin İngiltere'de yaşandığı görülmüştür. Bu devrimin İngiltere'de yaşanmasının temelinde i) ülkede zengin yer altı

kaynaklarına sahip olması, ii) serbest ticaret ve iii) donanma gücü sayesinde kurmuş olduğu sömürge imparatorluğudur. İkinci Sanayi Devrimi ise Fransa, ABD, Rus Çarlığı ve Japonya gibi ülkelerde gerçekleşmiştir. Bu gelişmeleri, aynı zamanda, sanayileşen ülkelerde emperyalist güç mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. Ayrıca, Fransa, İngiltere ve Belçika gibi devletlerde başarılı olan bu devrim ile bu ülkelerde liberalizmin ve burjuvanın güçlendiği görülmüştür. Bu gelişme, ayrıca Viyana Düzeni'nin tam olarak işe yaramadığını da ortaya çıkarmıştır (Özdal,2018, ss.419-425). Bu devrimlerden bir yıl sonra, yani 1831'deOsmanlı Devleti toprağı olan Mısır'da isyan çıkmıştır. Mehmet Ali Paşa önderliğindeki kuvvetlerin başlatmış olduğu bu isyan, hızla yayılmıştır. İsyân'ın sona ermesi ise 1833'te Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında imzalanan Kütahya Antlaşması olmuştur. Aynı yıl, Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmıştır (Matthew, 2002, s.37). Bu antlaşma ile Rusların kazanmış olduğu ayrıcalıklar ile Rusların sıcak denizlere inme politikasının gerçekleşme ihtimali İngiltere ve Fransa'yı endişeye sevk etmiştir. Sekiz yıllık geçerlilik süresi olan bu antlaşmasının bitmesine yakın bir zamanda, 1839'da dönemin Osmanlı Hükümdarı tarafından 1833'te Mehmet Ali Paşa'ya verilen imtiyazları geri almak adına Osmanlı ordusu Mehmet Ali Paşa'nın girişimini Nizip'te başarısızlığa uğratmıştır. Bu girişim

sonrasında İngiltere gibi büyük güçler Osmanlı Devleti'ne destek vermiştir (Sander,2003,ss.300-303) ve Rusların, Hünkâr İskelesi Antlaşmasıyla Türk Boğazlarında kazandığı ayrıcalıkların devam etmesini istemeyen İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya gibi Avrupalı güçler tarafından Osmanlı Devleti'nin de katılacağı bir konferans düzenlenmiştir.1841'de Londra'da düzenlenen bu konferans sonrasında imzalanan Londra Boğazlar Sözleşmesi ile *Türk Boğazları uluslararası bir statü kazanmıştır* (Armaoğlu , 1997, ss. 216-217).

19.yüzyıldaki uluslararası sistemi etkileyen gelişmelerden bir tanesi de 1848 Devrimleri'dir. Bu devrimlerde milliyetçilik ve sosyalizm öne çıkan kavramlar olmuştur. Öyle ki devletler arasındaki doğal müttefik ya da doğal düşman yerini çikara bırakmıştır (Özdal, 2018, ss.450-451).

1833'te Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında imzalanan Hünkâr İskelesi antlaşmasının Ruslara sağlamış olduğu fırsat 1841'de Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması ile kısa sürmüştür. Bu gelişme ile birlikte Rus Çarlığı'nın Osmanlı Devletine ilişkin politikalarını Osmanlı Devleti'ni parçalama şeklinde değiştirdiği görmüştür (Armaoğlu, 1997, s.228). Bu politika değişikliğini 1853'te Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu Kırım Savaşı'nda görmek mümkündür. 28 Şubat 1853 tarihinde Rus Çarlığı'nın Osmanlı Devleti üzerindeki siyasal etkinliğini (siyasal) kurmak adına Prens Mençikof'u İstanbul'a

gönderilmiştir. i) *Prens'in Kutsal Yerler Sorunun Ortodoks Kilisesi lehine çözülmesi gerektiğinin ve bunun için ferman çıkarılması*, ii) *Ortodoks Kilisesi'nin ayrıcalıklarının bir senetle belirlenmesi ve iii) Rus Çarlığı'nın Ormanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yaşayan Yunan Ortodoksların korucusu olduğunu öngören bir antlaşmanın imzalanması gibi şartlar sunmuştur.* Osmanlı Devleti'nin bu istekleri İngiltere ve Fransa'nın görüşlerini alarak reddetmesi sonrasında, 23 Eylül 1853 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında yaşanacak olan savaşın adımları atılmış olmuştur. 30 Kasım 1853'te Osman Paşa komutasındaki Osmanlı Devleti'ne ait 12 geminin yok edilmesi sonrasında, İstanbul ve Boğazları Rus tehdidine açık hale gelmiştir. Bu gelişme sonrasında İngiltere ve Fransa tarafından Ruslara karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunacağına ilişkin bir nota yayınlamıştır. Sonrasında ise 12 Mart 1854'te Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa arasında Karadeniz'de donanma ve kara ordusu bulundurulmasına dair İstanbul Muahedesi (İttifak Anlaşması) imzalamıştır. 4 Haziran 1854 tarihinde Viyana Konferansı'nın dağılması sonrasında bu üç devlet tarafından Sivastopol kuşatması devam ettirilmiştir. Bu kuşatmaya daha fazla dayanamayan Rus Çarı 2. Aleksandr, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ruslara tek zaferi olan 30 Mart 1856'da imzalan Paris Barış Antlaşmasını imzalamıştır. İmzalanan bu

antlaşmanın hükümlerinde ise i) Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak ve bağımsızlığı tüm imzacı devletler tarafından kefil olarak sağlanmış oldu, ii) 1841 Londra Antlaşması yükümleri ile birlikte aynı kalacak ve iii) Karadeniz savaş gemilerine sürekli kapalı kalacak şeklinde özetlemek mümkündür. Ayrıca diplomatik anlamda da Avrupa'da Fransa'nın itibar kazandığı fakat başat güç olamadığı, Rusların gücü azalmasına rağmen etkisinin kırılmadığı ve İtalya ve Almanya'nın siyasi birliklerinin sağlanması yönünde temeller atılmıştır (Karaca, 2018, ss. 459-468).

Rus Çarlığı'nın 1870'li yıllarla birlikte Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu Balkanlarda yaşayan tüm Slavların kışkırtılması esas alan Panslavizm politikası 1875'te Bosna Hersek ve 1876'de Bulgaristan'da ayaklanmanın çıkmasına neden olmuş, ancak bu ayaklanmalar başarısız olmuştur. Bir sene sonra, 1877'de Rus Çarlığı ile Avusturya- Macaristan arasında imzalanan Peşte Antlaşması ile Bosna Hersek Avusturya Macaristan'a, Balkanların geriye kalan kısmı ise Rus Çarlığı'nın etki alanı içerisinde serbestçe hareket etmesi için bırakılmıştır. Bu antlaşma sonrasında 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında savaş başlamış ve Rusların Yeşilköy'e kadar gelmeleri neticesinde Osmanlı Devleti yenilgiyi kabul etmiş ve İngilizlerin baskısı sonrasında iki taraf arasında 31 Ocak 1878 tarihinde Edirne'de yapılan mütareke sonrasında savaşa son

verilmiştir. 3 Mart 1878’de Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında Ayastefanos Barış Antlaşması / Yeşilköy Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı’nın Rusların son derece ağır şartlarını kabul etmesi İngiltere ve Avusturya-Macaristan önderliğindeki devletlerin tepki göstermesine neden olmuştur. Rus Çarlığı’nın olası bir durumda İngiltere ile savaşı göze alamaması üzerine Berlin’de yapılacak olan konferansı kabul etmiştir. 13 Haziran- 13 Temmuz 1878 arasında toplam 20 oturumda gerçekleştirilen, İngiltere, Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan, Fransa, İtalya ve Osmanlı Devleti’nin katıldığı ve Almanya’nın da ev sahipliği yaptığı bir Berlin Konferansı yapılmıştır. Bu konferansta yapılan antlaşma sonrasında, yani 1878 Berlin Antlaşması’nda Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün vurgusunun yapılmadığı görülmekle birlikte, Sırbistan, Romanya, Karadağ gibi yeni devletler ortaya çıkmıştır (Özlem, 2018, ss.604-610).

İngiltere, 1878 yılına kadar Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü savunurken, bu tarihten sonra tam tersi bir politika izlemiştir. 4 Haziran 1878 tarihinde Kıbrıs’a yerleşen İngiltere (Armaoğlu, 1997, s.356) ve 1882’de Mısır’ı işgal etmiştir. Özellikle, Mısır’ın sahip olduğu jeopolitik konumu ile İngiltere Doğu Akdeniz’de önemli bir avantaj elde etmiştir. Mısır’daki yerini sağlamlaştırmak adına İngiltere’nin İtalya’ya yanaştığı ve İtalya’nın da Afrika bölgesinde sömürge elde

etmek adına İngiltere'yle yakınlaştığı görülmüştür (Armaoğlu, 1997, ss.367-368). İleriki dönemlerde ise İngiltere'nin 1882-1885 arasında Sudan'ı işgal etme girişimi başarısız olmuş, ancak 1898'de İngiltere'nin Sudan girişimi başarıya ulaşmıştır. Sudan, bulunduğu konum nedeniyle Kızıldeniz'den yapılacak olan ticaretin güvenliğinin sağlanması temelinde önemli bir konumda yer almaktadır. İngiltere, buradaki hâkimiyeti 1956 yılına kadar sürmüştür (Özdağ, 2017).

1880'lerde ise Fransa başka bir Osmanlı toprağı olan Tunus'u işgal etmiştir (Yeşilmen, 2017, s.2). İngiltere ve Fransa'nın sömürgecilik girişimlerinin yaşandığı bu dönemlerde 1884-1885 tarihinde Almanya'nın Berlin şehrinde Batı Afrika Konferansı düzenlenmiştir. Portekiz'in talebi doğrultusunda yapılan bu konferansa İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya, Almanya, Portekiz, İspanya, Rus Çarlığı, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İsveç, Norveç, Danimarka ve Belçika ve Osmanlı Devleti şeklinde sıralanan on dört devlet katılmıştır. Konferansın toplanmasının temelinde ise Belçika, Portekiz, Fransa, Almanya; İngiltere gibi devletlerin yeni sömürge elde etmek ve eski sömürgelerini korumak niyetleri yatmaktadır. Bu konferans, sömürgeci devletler tarafından *Fiili İşgal* ilkesi temelinde Afrika'nın işgal sürecini hızlandırılmasının önü açılmıştır (Güney, 2018, s. 640).

1880'li yıllarda yaşanan önemli gelişmelerden bir tanesi de 1887'de İngiltere ile İtalya ve Avusturya Macaristan arasında Akdeniz ile alakalı olarak bir dizi anlaşmalar olmuştur. Bu tarihlerde de İtalya'da Francesco Crispi'nin Başbakan olduğu görülmüştür. Crispi'nin en büyük amacı İtalya'yı Avrupa'nın büyük devletleri arasına sokma ve İtalya'nın Avrupa diplomasisinde büyük rol oynamaktır. Ayrıca Crispi, Osmanlı Devleti'nin yakında yıkıl-acağını öngörmüş ve bu mirastan pay alma niyeti bulunmaktaydı. Bu temelde, İtalya'nın hedefinde Arnavutluk vardı. Öyle ki, Rusların Bulgaristan'a yerleşip sıcak denizlere inme siyaseti izlemesi İtalya'nın Akdeniz politikası açısından bir tehlike yaratmaktaydı. İtalya, bu temel üzerinden Avusturya Macaristan'a siyasi iş birliği yapma noktasında teklif götürmesine rağmen, Avusturya tarafından bu talep kabul görmemiştir. Tam tersine Avusturya Balkanlarda Ruslara karşılık İtalya yerine İngiltere ile iş birliği yapma niyetindeydi. Sonrasında, 12 Aralık 1887'de üç devlet arasında anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma ile Rusların Osmanlı toprakları üzerinden sıcak denizlere inmesinin önlenmesi hedeflenmiştir. Çünkü anlaşma içerisinde bu üç devlet gerekli gördüğü vakit işgal girişiminin de yapılabileceği ifade edilmektedir (Armaoğlu, 1997, ss.378-380).

1888'de I. Wilhelm'in yaşamını yitirmesi sonrasında yerine kısa süre sonra III. Frederick geçmiştir. Sonrasında ise iktidarı ele

geçiren II. Wilhelm, Prusya Kralı ve Almanya İmparatoru olmuştur. Ülkeyi tek elden yönetmek isteyen II. Wilhelm'in, Bismarck ile arası açılmış ve Bismarck'ın istifa etmesini sağlamıştır. Bismarck tarafından sömürgecilikten uzak durma politikasının II. Wilhelm döneminde terk edildiği görülmüştür. Ayrıca II. Wilhelm Almanya'nın geride kalmasının nedenlerine ilişkin yaptığı araştırmada üç şey görmüştür: 1) *Sömürgeciliğe öteki Avrupalı devletlerden geç başlaması*; 2) *Donanmanın yeteri kadar iyi olmayışı* ve 3) *Rusya'ya verilen önem*. Özellikle, büyük devlet olmanın sömürgecilikten geçtiğine inanan II. Wilhelm bu hususta İngiltere ile rekabete tutuşmuştur. Öyle ki, II. Wilhelm döneminde Almanya'nın izlemiş olduğu dış politika anlayışı 1887'de Ruslarla imzalanan Güvence Antlaşmasının yenilenmemesi üzerine gün yüzüne çıkmıştır. Rusları endişeye sevk eden bu girişim aynı zamanda, Rus Çarlığı ile Fransa'nın anlaşma yoluna girmesini de sağlamıştır. Bu sayede Üçlü Anlaşmaların ilk ayağı olan girişim 1894 yılında Rus Çarlığı ile Fransa arasında Almanya İmparatorluğu, İtalya ve Avusturya'nın saldırı girişimleri karşısında destek verileceği temelinde anlaşma yapılmıştır (Sander, 2003, ss. 254-256).

Sonuç olarak, 19.yüzyılda yaşanan olaylar özelinde bakıldığında İngiltere, Rus Çarlığı ve Fransa gibi devletlerin etki alanlarını genişletme noktasında Osmanlı Devleti, İran ve Afganistan gibi bölgelerde çeşitli mücadelelere giriştiği

görülmüştür. Bu mücadele, coğrafi açıdan genel olarak Ortadoğu'nun devletlerin dış politikalarını etkileyecek bir bölge olduğu görülmektedir.

Sonuç

Sistem teriminin açıklanmasında çeşitli tanımlamaların kullanıldığı görülmüştür. Bu tanımlar terimin muhtevasında gizli olan ve özelde uluslararası sistem ile alakalı olarak çok eski dönemlere kadar uzanan derin tarihi ile yakından ilişkilidir. Öyle ki uluslararası sistemin tarihsel derinliği içinde de çeşitli sistemlerin ortaya çıktığı görülmüştür.

Avrupalı devletlerin yükselişini 16.yüzyılda başlamıştır. Bu dönemde, bu devletler arasında din savaşları hâkim olmasına rağmen, denizlere açılan İspanya ve Portekiz'in özelde Ortadoğu bölgesinde genelde dünyanın çeşitli bölgelerinde sömürge alanları oluşturdukları görülmüştür. Sonrasında ise bu devletlerin kurmuş olduğu düzen içerisinde İngiltere, Hollanda ve İngiltere gibi devletlerin etkin bir pozisyona geldikleri gözlenmiştir. Özellikle 17.yüzyılda, 1648 yılı hem modern manada devletin ortaya çıkmasına hem de uluslararası sistemin oluşmasına imkân sağlayan bir dönemi resmetmektedir. Bu dönemden sonra, emperyalist bir dış politika anlayışına sahip olan devletlerin Ortadoğu bölgesinde geniş bir hakimiyet alanına sahip olan Osmanlı Devleti ile ilişki

kurarak uluslararası sistemi etkileyecek girişimlerde buldukları gözlenmiştir.

Uluslararası sisteminin Ortadoğu üzerinden etkilenmesine sebep olan gelişmelerin 19.yüzyılda da devam ettiği görölmüştür. 1795-1814 yılları arası ele alındından Fransa ile İngiltere ve İngiltere ile Rus Çarlığı arasında Mısır, İran ve Afganistan bölgeleri özelinde rekabetler yaşanmıştır. Bu rekabetin temelinde ise Fransa'nın ve Rus Çarlığı'nın İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğünü ele geçirmek yatmaktadır. Öyle ki bunun gerçekleştirilmesi nazarından ise iki devletin Ortadoğu bölgesine dair hakimiyet elde etme girişimlerine karşılık İngiltere'nin de bölgedeki çıkarlarını korumak adına adımlarda bulunduğu görölmüştür. 1815'te düzenlenen Viyana Kongresi'nin oluşturmuş olduğu sistemin Ortadoğu bölgesi üzerinden etkilendiği görölmüştür. Kurulan sistemin zayıf karnı ise Osmanlı Devleti'nin topraklarıdır. 1830'da sonra Ortadoğu'nun uluslararası sistemi etkisi altına alan gelişmeler yaşanmıştır. 1831-41 yılları arasında Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan Mısır İsyanı temelinde yaşananlar Fransa, İngiltere ve Rus Çarlığı arasında bu bölge nazarından rekabeti de açıkça resmetmektedir. Bu rekabetin önemli sonucu ise 1841'de imzalanan Londra Boğazlar Sözleşmesi'dir. 1841 sonrasında da Rus Çarlığı'nın Osmanlı Devleti'nin topraklarını ele geçirme siyasetini sürdürdüğu görölmüştür.

Buna karşılık ise de Fransa'nın ve İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak adına politikalarını devam etmişlerdir. Ancak, 1878 yılından sonra İngiltere Kıbrıs'ı ve Mısır'ı ve Fransa Tunus'u işgal etmiştir. Bunun haricinde, İngiltere, Fransa ve Rus Çarlığı gibi emperyalist dış politika izleyen devletlerin arasına İtalya ve Almanya katılmıştır. Tüm bu devletlerin uygulamış olduğu dış politikada Ortadoğu bölgesinde etkinlik kurarak uluslararası sistemi yönlendirmeye çalıştıkları görülmüştür.

Kaynakça

- Arı, T. (2012). Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (Cilt 1). Bursa: MKM Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1997). 19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ateş, D. (2014). Uluslararası Sistem. Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular içinde (ss.285-292). Ankara: Küre Yayınları.
- Ateş, T. (2007). Siyasi Tarih. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Britannica (2024). "Battle of Austerlitz". <https://www.britannica.com/event/Battle-of-Austerlitz> adresinden 28.02.2024 tarihinde erişildi
- Britannica (tarih yok). "Treaties of Tilsit". <https://www.britannica.com/topic/Treaties-of-Tilsit> adresinden 26.02.2024 tarihinde erişildi.
- Buckley, W. (1998). Society- A Complex Adaptive System. Amsterdam: Gordon ve Breach Publishers.
- Doğan, O. ve Erdoğan, A. (2017). "XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgecilğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi".

- Gaziantep University Journal of Social Sciences, 16 (3), 839-847.
- Durant W. ve Durant A. (1975). The Story of Civilization, XI, The Age of Napoleon, New York: Simon and Schuster.
- Grossman, I. (tarih yok). "The Treaty of Campo Formio". <https://l24.im/HcgrT> adresinden 26.02.2024 tarihinde erişildi.
- Güneş, B. (2018). Afrika'nın Paylaşılması ve Berlin Batı Afrika Konferansı. Diploması Tarihi-1 içinde (ss.634-641). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Kaplan, M.A. (1957). System and Process in International Politics. New York: Wiley and Sons.
- Mark, H. W. (2023). "Napoleon Bonaparte". <https://l24.im/TU72RHH> adresinden 26.02.2024 tarihinde erişildi.
- Matthew, R. (2002). "Restraint or Self-Restraint of Russia: Nicholas I, the Treaty of Unkiar Skelessi, and the Vienna System, 1832-1841". The International History Review, 24(1): 37-63.
- Napoleon.org (tarih yok). "200 Years Ago: 1814: The French Campaign, Step by Step". <https://www.napoleon.org/en/history-of-the-two-empires/articles/200-years-ago-1814-the-french-campaign-step-by-step/> adresinden 26.02.2024 tarihinde erişildi.
- Napoleon-series.org (tarih yok). "The Erfurt Convention". <https://l24.im/Xiam65R> adresinden 26.04.2024 tarihinde erişildi.
- Ongun, Y. (2018). "19.yüzyılda Orta Asya'da Rus Çarlığı ve İngiltere Arasındaki Rekabetin Diplomasinin Gelişimine Etkileri". Diploması Tarihi-1 içinde (ss. 571-588). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Özdağ, A. (2017). "Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali (1896-1898)". OTAM, (42), 117-147.

- Özdal, B. (2018). 19. Yüzyılın Devrimlerinin Diplomasinin Gelişimine Etkileri. Diploması Tarihi-1 içinde (ss. 415-455). Bursa: Dora Yayıncılık.
- _____ (2018). Büyük Fransız Devrimi ve Koalisyon Savaşları'nın Diplomasinin Gelişimine Etkileri. Diploması Tarihi-1 içinde (ss.341-380). Bursa: Dora Yayıncılık.
- _____ (2018). Modern Diplomasinin Gelişiminde Etkili Olan Unsurlar. Diploması Tarihi-1 içinde (ss.285-345). Bursa: Dora Yayıncılık.
- _____ (2018). Viyana Sisteminin Zayıf Noktaları. Diploması Tarihi-1 içinde (ss.392-395). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Özdal, B. ve Jane, M. (2014). "La Der DesDers" in Uluslararası Sistemin Yapısına Etkileri", Gazi Akademik Bakış, 7 (14), 215-246.
- Özlem, K. (2018). 19.Yüzyılda Balkanlar'da Yaşanan Bazı Önemli Olayların Diplomasinin Gelişimine Etkileri. Diploması Tarihi-1 içinde (ss. 589-624). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Sander, O. (2003). Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e (Cilt 1). Ankara: İmge Kitabevi.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2008). "18.Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi". Avrasya Etüdüleri, (34), 61-82.
- Türk Dil Kurumu (tarih yok). Sistem. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=MEKAN%C4%BoZMA> adresinden 16.12.2019 tarihinde erişildi.
- Uçarol, R. (1995). Siyasi Tarih (1789- 1994). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Yeşilmen, G. (2017). 19. Yüzyıl Osmanlı-Fas İlişkilerine Dair 1850 ve 1859 Tarihli İki Layiha. Medeniyet ve Toplum, 1(2), 105-128.
- Yılmaz, H.İ. (2016). "Ortadoğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri". TESAM, (3), 99-128.
- Young, O. R. (1995). "System and Society in World Affairs: Implications for International Organizations". International Social Science Journal, 17 (2), ss. 187-212.

